

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ НА МЕЖІ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ: НЕОБХІДНІСТЬ ОНОВЛЕННЯ ІДЕАЛІВ ТА КРИТЕРІЇВ

Наука являє собою виокремлену, привілейовану сферу людської діяльності, яка досить тісно пов'язана із поняттям раціонального. У розвитку науки починаючи з XVI ст. можна виділити три основних типи раціональності: класичний (XVI – поч. XX ст.), неklasичний (перша пол. XX ст.), постнекласичний (кінець XX ст. – поч. XXI ст.). Постнекласичний тип раціональності “враховує співвіднесеність знань про об'єкт не тільки із засобами, але й ціннісно-цільовими структурами діяльності, припускаючи експлікацію внутрішньонаукових цінностей і їхнє співвіднесення із соціальними цілями й цінностями” [История философии: Энциклопедия / Под. ред. Грицанова А.А. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 784 с.].

Сучасний стан науки, а також стан рефлексії над нею, як і раніше стимулюють актуальність проблеми наукової раціональності, яка є частиною загальнофілософської проблеми раціональності, досить популярної у XX ст. Наукова раціональність є однією із важливих внутрішніх цінностей сучасного наукового пізнання, взагалі, і природничо-наукового, зокрема.

Проблема раціональності науково-пізнавальної діяльності виникає *по-перше* у зв'язку із труднощами обґрунтування, пояснення, виправдання і прийняття складних систем, які знаходяться у стані побудови та включають людину (об'єкти сучасних біотехнологій, у першу чергу генної інженерії, медико-біологічні об'єкти, великі екосистеми й біосфера в цілому, людино-машинні системи, включаючи системи штучного інтелекту, соціальні об'єкти тощо), і, особливо, у зв'язку із збільшенням ступеня їх абстрактності, все більшому віддаленні думки від чуттєво сприйнятої реальності.

По-друге, проблематику наукової раціональності породжують також і нетрадиційні гносеологічні ситуації у процесі освоєння нових шарів реальності (хаос, віртуальні світи, вакуум тощо). При цьому у своїх дослідницьких практиках наука все частіше зіштовхується із феноменом невизначеності. Все більш активне входження сучасної науки у сферу невизначеного, можливого породжує у деяких радикально (“лінійно”) і категорично мислячих авторів зростання недовіри до науки і навіть антисциєнтистські настрої. Хоча, слід відмітити, що у самій філософії все більше наполегливо пробиває собі дорогу думка про те, що філософія, на відміну від традиції рефлексувати над дійсністю, повинна тепер все частіше звертатися до світу можливого [Эпштейн М.Н. Философия возможного. – СПб., 2001]. Останнім часом ми все частіше у суспільному житті чи науковому пізнанні маємо справу не стільки з реальними, скільки з можливими об'єктами і навіть світами. У сучасних філософів існує думка про те, що справа філософії тепер не пізнавати-осмислювати і не перетворювати його, а створювати можливі світи.

По-третє, проблематика раціональності стає актуальною завдяки взаємному збагаченню методології природознавства методологічним досвідом соціогуманітарних наук, а також внаслідок посилення “пресингу” на науку і наукову спільноту з боку позанаукових форм знання й псевдонауки [Дынич В.И., Ельяшевич М.А., Толкачев Е.А., Томильчик Л.П. Вненаучное знание и современный кризис научного мировоззрения // Вопросы философии, 1994. – № 12. – С. 122–134; Романовская Т.Б. Рациональное обоснование вненаучного // Вопросы философии, 1994. – №9. – С. 23–36]. До певної міри пресинг

це – реакція (при чому нерідко гіпертрофована) на негативні наслідки науково-технічного прогресу (екологічна криза, Чорнобильська трагедія тощо).

По-четверте, у сучасній філософії науки під стягом опозиції нео- і пост-позитивізму, що продовжується, нерідко наполягають на перегляді традиційних концепцій істини [Патнем Х. Введение к книге “Реализм и разум” // Современная философия науки: Хрестоматия. – М.: Логос, 1996, С. 209–220; Что есть истина? (обсуждаем проблемы) // Философские науки, 1990, № 4, 6, 9, 12]. Зокрема, популярна протягом тривалого часу кореспондентна концепція істини тепер усе частіше поступається місцем дескриптивній. Все це, разом із зверненням методологічної свідомості вчених (особливо це характерно для вчених-теоретиків) до аксіологічних, поза- і білянаукових аспектів наукової діяльності, актуалізує проблему раціональності, яку не випадково відносять до “одного із кардинальних питань методології науки” [Грязнов Б.С. Логика, рациональность, творчество. – М.: Наука, 1981].

По-п’яте, провокаційна місія постмодернізму, прихильники якого вказують на незвичайні, навіть радикальні тенденції в сучасному науковому пізнанні чи, по меншій мірі, на постмодерністські ситуації, які час від часу виникають у сучасній науці [Ратников В.С. Понятие постмодернистской ситуации и её эпистемологические особенности // Постмодерн: переоценка ценностей. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 2001, С. 67–87].

Прогрес сучасних природничо-наукових знань та успіхи синергетичного підходу ведуть до визнання правомірності і виправдання в багатьох гносеологічних ситуаціях більш “м’якої” методології наукового пізнання (на відміну від методології класичної науки) у процесі прийняття теоретичних побудов у якості наукових. Цю нову методологію Ратников В.С. представляє у вигляді “чотирьох відмов” [Ратников В.С. Научная рациональность: на пути к обновлению критериев и идеалов // Sententiae: научные работы Сплки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). – 2004. – Спецвипуск №1 “Феномен раціональності” – С. 173–174]:

1) відмова від пріоритету класичного (лапласівського) і квантово-механічного детермінізму і перехід до більш “м’яких” його форм, які допускають поєднання (як взаємне доповнення) жорстко-детерміністичних і ймовірно-статистичних способів опису, хоча і з можливими обмеженнями на здатність їх передбачення;

2) відмова від пріоритету лінійних способів опису, стилю мислення і перехід до нелінійних як більш багатих можливостями і реалістичних, що дозволяють описувати також і хаотичні системи;

3) відмова від пріоритету простоти в науковому описі (репрезентації) і поясненні світу та розширенні класу можливих для наукового дослідження об’єктів;

4) відмова від необхідності вимог жорсткої емпіричної обґрунтованості теоретичних систем, що будуються, при прийнятті їх в якості наукових і перехід до більш “м’яких”, ліберальних критеріїв прийнятності (наприклад у дусі семантичної погодженості).

Отже на шляху до оновлення ідеалів і критеріїв наукової раціональності ми зіштовхуємося з відмовою від колишніх “методологічних жорсткостей” у науково-теоретичній діяльності. Тепер дійсно “можна говорити про послаблення “наукової нетерпимості” до змін жорстких форм наукового дискурсу” [Романовская Т.Б. Рациональное обоснование вненаучного // Вопросы философии, 1994. – № 9. – С. 23–36]. Якщо взяти до уваги прогрес сучасної теоретичної науки, то він веде до подальшого розширення сфери науково репрезентуємого. Нові можливості комп’ютерної математичної фізики (разом із екс-

периментами на дисплеї з селекції моделей, що будуються); “політеоретизм” математичних моделей; “теоретична перевірка” моделей замість їх традиційної верифікації; семантична погодженість замість емпіричної обґрунтованості – все це є ті новації, які свідчать на користь оновлення, лібералізації критеріїв наукової раціональності. Тепер сфера науково-раціонального (тобто доступного освоєнню науковим Розумом, науковою репрезентацією) в черговий раз набуває розширення.